

Atsimenanti, apmąstanti, reaguojanti kritika

Laudacijos 2025 m. Vytauto Kubiliaus premijos laureatei
Jūratei Čerškutei

Criticism that Remembers, Reflects and Responds:
Laudations for Jūratė Čerškutė, Winner of the 2025
Vytautas Kubilius Prize

GINTARĖ BERNOTIENĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas
<https://ror.org/05ogfgn67>
gintare.bernotiene@liti.lt
<http://orcid.org/0000-0002-4706-3987>

MANFREDAS ŽVIRGŽDAS

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas
<https://ror.org/05ogfgn67>
zvirkzdas@liti.lt
<https://orcid.org/0000-0002-3527-4971>

ANTANAS TERLECKAS

Vilniaus universitetas
<https://ror.org/03nadee84>
antanas.terleckas@if.vu.lt
<https://orcid.org/0009-0007-8608-4645>

Received: 24/11/2025 **Accepted:** 03/12/2025

Copyright © 2025 Gintarė Bernotienė, Antanas Terleckas, Manfredas Žvirgždas. Published by the Institute of Lithuanian Literature and Folklore Press. This is an Open Access article distributed under the terms of Creative Commons Attribution Licence, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

GINTARĖ BERNOTIENĖ

Šįmet Vytauto Kubiliaus premija už literatūros kritiką apdovanojama Jūratė Čerškutė, Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Šiuolaikinės literatūros skyriaus kolegė, 2014 m. apgynusi disertaciją apie dekonstrukciją Ričardo Gavelio prozoje. Nuo 2015 m. ji dėsto Varšuvos universitete, nuo šių metų priklauso Lietuvos kultūros tarybai, buvo Metų verstinės knygos ekspertė, daugeliui žinoma kaip įvairių pristatymų moderatorė, diskutantė, knygų apžvalgininkė LRT ir *Naujajame Židinyje* ir pan.

Apie kolegę turėčiau šį tą žinoti, tačiau dėl tikslumo naršiau internete. Sistema meta daug nuotraukų, iš jų aišku, kad dabar Jūratė išgyvena raudonąjį Gavelio ir lūpdažių periodą.

Pasija peržengti ribas ir jau naujos kartos apibrėžtys, kas yra ir kuo užsiima literatūros kritikas, lėmė gana neįprastą jos veiklos diapazoną: apie knygas ji kalbėjo visur ir visiems, neišskirdama akademinį ir *Moters, Elle, IQ life* skaitytojų. Prie knygų recenzijų bent kartą yra prigludę ir olfaktoriniai nišinių kvėpalų „skaitymų“ potyriai, derantys prie jos rašomų tekstų juslumo perspektyvos. Tokiam žanro išplėtimui kolegės ne visada pritarė, tačiau turėjo pripažinti tai kaip įsitvirtinimo kapitalistinėje rinkos ekonomikoje teisę, kai kritikas/kritikė iš Gariūnų (čia darau aliuziją į žinomą Alberto Zalatoriaus frazę apie smuikininką Gariūnuose), jau nebealkanas/-a, kalba klausytojams, kuriuos moka pritraukti. Jūratė tai daro atskleisdama žodžio žmonių talentus, juos išskeldama, už juos kaudamasi pačioje operatyviausio informavimo terpėje facebooke. Vietname interviu ji prisistatė – „Esu profesionali knygų skaitytoja“, patikslino, jog Susanai Sontag skaitymas buvo ir bėgimas nuo rašymo. Ir šįmet išleido 10 metų rašytą knygą.

Nuo „Keistuolių teatro“ laikų multiinstrumentalumas yra Jūratės *modus operandi*: iniciatyvi, tikslo siekianti iki galo, novatoriška, turinti idėjų, kultūros bendruomenėje ji jaučiasi patogiai, nes daugelį pažįsta, ir čia jau darbą ir įdirbį nuo viešųjų ryšių atskirti sunku, o ir beprasmiška, nes tai takiosios Jūratės tapatybės dalis, kaip ir flirtas, vynas ir emociniai ryšiai su kultūros veikėjais – dėl kalibro paminėsiu tik Stasį Eidrigevičių, kurio parodą Varšuvoje ji kuravo. Jūratė buvo sumaniusi kasmet knygų mugėms išleisti instituto kolegų bukletėlį apie kūrybiškiausiųjų dvyliktuko knygas. Nepasisekus tai vėliau realizavo pokalbiuose su Audriumi Ožalu. *Nebeužtvenksi upės bėgimo.*

Toliau punktyriškai, turint omenyje ir Kubiliaus trajektoriją:

Jūratės akiratis neapsiriboja lietuvių literatūra;

ji prisideda prie literatūros, kūrybos ekspertavimo ir eksportavimo;

gyva ir išraiškinga kalba, rašymo stilius literatūrologijai teikia asmenybiškumo, įtraukumo, refleksyvumo ir į patį mokslą įsilieja jau savo kūrybiškumu, įsimenamumu, – tokia buvo ir Kubiliaus dinamiškų sakinių paskirtis;

kalbant apie stilių, rašymo principus ir išpažįtamą laisvumą – kai skaičiau monografiją *Galvoja fizikas!*, mačiau Jūratės pastangas eiti paskui metodologiją, tačiau ir reflektuoti procesą. Ji, kaip kritikė, savarankiška persona, sustoja ten, kur pajunta dekonstrukcijos ribas, ir keičia tyrimo rakursą, atsitraukia, pradeda iš naujo. Daugiasluoksnės teksto prigimties įsivaizdavimą praskleidžia monografijos turinys, jame skaitome: „Autorius. Pirma pradžia; Pavadinimas: galbūt taip; Autorius/herojus: trečia pradžia.“ Tai rašymas, kuris ir seka kūrinio tekstą, ir paiso vidinės tyrimo logikos bei užduočių, yra apgalvotas ir, svarbiausia, perleistas per savo vaizduotės prizmę, koherentiškas ir teksto-[auto]nomiškas. Diskutuodama komisijoje siūliau atsižvelgti į pokytį – pačios literatūrologijos disciplinos plėtrą, sudėtingėjimą ir didėjančių tyrimų instrumentiškumą, kurį ir pasiūlo Jūratės knyga. Monografija *Galvoja fizikas!* – tai ir naujas standartas knygos kultūros srityje.

Siekimu kritikoje pavadinti tiksliai taip, kaip pati mato, iš rašytojų Jūratė man primena Agnė Žagrakalytę. Laisvi jų abiejų judesiai – tai ir *bande dessinée*, ir apsigynimas kartais, ir maksimalus žodžio bravūros išnaudojimas.

Facebooke Jūratė prisistato šitaip: „skaitytoja | literatūrologė | literatūros kritikė | knygų apžvalgininkė“. Regis, pripažinimas Jūratę lanko skaitydamas jos autodefinicijas iš kito galo, iš dešinės kairėn: taip, ji yra knygų apžvalgininkė, 2023 m. pelnusi apdovanojimą už literatūros kritiką. O Vytauto Kubiliaus premija, linkėčiau, težymi jos monografijų serijos pradžią, darbų ir proveržių linkiu būtent šioje sunkiojoje 494 puslapių kategorijoje.

Jei čia būtų Vytautas Kubilius, jis kukliai tylėtų ir įsijungtų tik pajutęs, kad būtina kažką apginti. Jūratei ir mums visiems linkiu, kad Čiurlionio *Jūra*, stovėjimas už kultūrą ir kompulsyvus pilietinis priešinimasis mus jungtų stipriai, tačiau kuo trumpiau, kad nesirastų naujų Gavelio tipo skilčių *Respublikoje*. Tai Kubilius būtinai paminėtų.

MANFREDAS ŽVIRGŽDAS

Jūratė Čerškutė – televizijos, radijo kultūrinių laidų, internetinių tinklalaidžių auditorijai turbūt geriausiai pažįstamas šiuolaikinės literatūros kritikos veidas ir balsas. Nepataikaujanti, tačiau gebanti pastebėti tai, kas reikšminga iš naujai išleistų knygų, pajėgianti atsiriboti nuo ganėtinai uždaro kultūros bendruomenės rato, tačiau jaučianti įsipareigojimą kultūrai kaip pagrindui plačiąja prasme, literatūrinį gyvenimą vertinanti iš objektyvios distancijos, nes jau keleri metai dėsto Varšuvos universitete.

Atidi šiuolaikiniams performatyviems ir vizualiesiems menams, literatūroje ji ieško tarpžanrinių netobulumo blyksnių, noriai sudarinėja mėgstamiausių knygų sąrašus, pristato kultūrinės šviežienas, Varšuvą kartais pasiekiančias greičiau nei Vilnių. Čerškutė prisijaukinusi ne vien verbalinį meną – ją intriguoja ir Stasio Eidrigėvičiaus kaukių, eskizų, vaikiškai naivių figūratyviųjų žaidimų pasaulis, netelpantis vienos kultūrinės tradicijos rėmuose. Greta įprastos kritinės recenzijos ji tęsia intelektualaus esė žanro, kurio vienas pionierių lietuvių literatūroje buvo kritikės mėgstamas Rolandas Rastauskas, tradiciją. Nerimo valandomis, kai iš įvairaus dydžio ekranų ima plūsti kataklizmų pilna didžioji istorija, puikiai suveikia Čerškutės kvietimas susikurti asmeninę literatūrinę „slėptuvę nuo Weltschmerzo“. Geros knygos ne tik padeda išverti globalius lūžius, bet ir ugdo skeptišką laikyseną banalėjančio, virtualybėn vis giliau panyrančio pasaulio atžvilgiu.

Čerškutė – knygų mugių, literatūros vakarų, kultūrinių konferencijų moderatorė, sudėliojanti akcentus, patraukianti tuos, kurie literatūroje vis dar desperatiškai ieško egzistencinės prasmės, ir netgi tuos, kuriems svetimas metodologinis žargonas. Ji nepiktinaudžiauja autoritetu, nepamokslauja, netvirtina, kad jos perskaitymo būdas – vienintelis įmanomas.

Šiomet ypatingi metai – minime Ričardo Gavelio 75-metį ir vartome jam skirtą, 18 metų rašytą Jūratės Čerškutės monografiją *Galvoja fizikas! Ričardo Gavelio prozos sistema* (išleido leidykla *Lapas*). Joje pasistengta aprėpti visą rašytojo intelektualinės evoliucijos kelią, nelengvą kultūrinio kapitalo kaupimo istoriją, kūrybos šventes ir kančias. Išraiškingas knygoje atsiskleidžiantis, iš detalių susidėliojantis rašytojo portretas – ne vien iš portretinių atvaizdų, bet ir iš pastabų užrašų knygelėse, kūrinių juodraščių, ne visada palankių leidyklų ir redakcijų recenzijų. Čerškutė surinko mozaikišką visumą, nubraukė archyvų dulkes, siste-

mingai interpretavo ir analizavo kanoninius ir nekanoninius tekstus. Gavelis jai buvo ne tik tautinės literatūrinės tradicijos laužytojas, kaimiškosios prozos „šiltadaržio griovėjas“ (kaip jį apibūdino praėjusių metų Vytauto Kubiliaus premijos laureatė Jūratė Sprindytė). Šioje monografijoje Gavelis atsiveria kaip unikalaus charakterio asmenybė: jis ilgėjosi vakarietiškos kultūros nykiausiais brežnevinės stagnacijos laikais, balansavo tarp elegancijos ir arogancijos, džiazais laisvės ir griežtos savidisciplinos, galynėjosi su kalba ir jautė sprogdinančią būtinybę save išreikšti, išreikti tai, kas susikaupė per sovietmečio priespaudos dešimtmečius.

Monografijoje pateikiamas reljefiškas ir niuansuotas rašytojo atvaizdas, kur pažymėtas ne vien mąstymo sistemingumas, bet ir tai, kas išsprūdo iš sistemos, kas nederėjo su klasiko įvaizdžiu, kas erzino ankstyvųjų publikacijų redaktorius. Reikšmingas ir tas pavadinimo šauktukas: *Galvoja fizikas!* Tai lyg akcentas, pažymintis Gavelio kūrybinio metodo kitoniškumą, iššūkį, provokatyvų nepaklusnumo gestą.

Į Gavelio kūrybą žvelgdama pro gerai sufokusuotą dekonstrukcijos ir naratologijos metodų objektyvą, Čerškutė atpažino džiazais asonansus, kontrapunktus, prasmės mirgėjimą: „Pasakotojo figūrai išsprūdus iš tradicinių apibrėžčių, tarsi išscentravus, ima kurtis lūžtantys, mirguliuojantys, neaiškiai apibrėžti naratyviniai ryšiai“ (p. 118). Ir kartu pripažįstama, kad Gavelio pasakotojas unikalus, netelpa į griežtas naratologines schemas. O vis dėlto Gavelis ne be Čerškutės valios ir įtakos šiandien yra vienas svarbiausių į Vakarų kalbas verčiamų lietuvių autorių, XX a. antrosios pusės klasikų. Jis gali būti reikšmingas sovietologijos studijoms: trys pirmieji jo romanai *Jauno žmogaus memuarai*, *Vilniaus pokeris* ir *Vilniaus džiazas*, anot Čerškutės, pateikia gyvenimo sovietinėje santvarkoje 3D modelį, nes „būtent šiais romanais Gavelis išgarsėjo kaip keliasluoksnių, skirtingus gyvenimo modusus totalitarinėje santvarkoje fiksuojančio pasakojimo meistras“ (p. 206), pasukęs nuo jam profesiskai artimos fizikos prie metafizikos, mąstymo apie visuotinio blogio neįveikiamumą.

Norisi palinkėti, kad ateities tyrimuose greta sistemiško, akademiškai argumentuoto analitinės mozaikos dėlėjimo visada atsirastų progų ir džiazuojančiai, kibirkščiuojančiai pasakojimo laisvei, kurią įkvepia gera literatūra.

ANTANAS TERLECKAS

Jūratė yra vienas tų žmonių, į kurį vienodai norisi kreiptis ir vardu, ir pavarde. Iš pradžių, kai žinojau ją tik kaip kultūros lauko dalyvę, ji man buvo Jūratė Čerškutė. Paskui tik Jūratė, bet kažkaip nejučiom ji vis dar tampa Čerškute. Tai šiandien pasveikinsiu abi – ir Jūratę, ir Čerškutę.

Kartu Jūratė yra vienas tų žmonių, su kuriais susipažįsti, ir neatrodo, kad tai nauja pažintis – rodos, kad tiesiog įsiliejai į srautą, kuris neša tolyn. Galbūt dėl to, kad Jūratės pilna visur – televizijoje, tinklalaidėse, *feisbukuose*, renginiuose, Vilniuje, Varšuvoje, Rokiškyje, o man svarbiausia – *Naujajame Židinyje* (tiesa, dėl pastarojo dar pakalbėsim atskirai). O gal dėl savybių, kurios išskiria Jūratę ir kaip asmenybę, ir kaip profesionalę.

Dėl to, tiesą pasakius, nelabai prisimenu, kada susipažinome. Turbūt prieš keletą metų, kaip būdinga šio lauko atstovams, – kažkurioje knygų mugėje. Detalių nepamenu, nes visos knygų mugės man supanašėja. Užtat puikiai atsimenu, kad pirmas susidūrimas su Čerškute mugėje yra tarsi atsižymėjimas – vadinasi, mugė tikrai prasidėjo. Jūratė yra viena iš nedaugelio žmonių, kuri, sėdėdama mugėje turbūt visas keturias dienas nuo ryto iki vakaro, vis dar geba šypsotis. Pakviečia paėjėti kartu, plaukia tarp stendų, mosuoja rankomis ir sako: čia atkreipk dėmesį, šita va tiesiai iš spaustuvės, šitos dar neskaičiau, bet va paskutinis renginys, ir prieš miegą skaitysiu. Vaikščioti su Čerškute po mugę labai imlus laikui užsiėmimas, nes ji veikia kaip atvirkščias Gogolio *Mirusių sielų* personažas – sielos nemirusios, o ir Jūratė jų nesupirkinėja – jos pačios atplaukia, pasilabina, apkabina, pasidalija įspūdžiais ir juda toliau. Kol nueini iš vienos salės į kitą Jūratės kompanijoje, užgaišti ne mažiau nei piko metu Geležinio Vilko gatvėje. Laimei, Čerškutė žino, kad pokalbiui apie literatūrą ir gyvenimą niekada nepakenks taurė *prosecco*, todėl leidžiasi nuvairuojama į servisą – pasisemti jėgų ir pratęsti jau intymesnę, rečiau kitų mugės sielų pertraukiamą pokalbį.

Jūratės galvoje telpa neįtikėtinas kiekis svarbios ir turbūt tiek pat nesvarbios informacijos, kuria ji noriai dalijasi. Aišku, ne man kalbėti, nes iki šiol mintinai moku labai vidutiniškos grupės *Delfinai* labai vidutiniškos dainos „Žemyn“ tekstą. Pokalbiui su Čerškute reikia pasiruošti: geriausia būtų kokią sąsiuvinį ar užrašų knygutę pasiimti ir konspektuoti knygų rekomendacijas, įvairių rašytojų biografinius siužetus, impresijas apie klasikinės detektyvų ekranizacijas ir kitus būdus, kaip nugalėti rudens peršalimą. Savaip mano muzikiškam būdai miela

ir tai, kad Čerškutė mėgsta, o dar svarbiau – moka – keiktis. Nežinau, kiek dėstydama Varšuvoje Jūratė išmoko lenkų kalbos, tačiau iš jos lūpų išskridusi dviskiemenė penkių raidžių kombinacija, kurią mūsų kaimynai naudoja įvairiausiomis – m tiek geromis, tiek blogomis – progomis, skamba nuostabiai. Spėčiau, kad ir Ričardui Gaveliui būtų patikę, jog pagrindinė jo literatūrinė agentė puristinių kalbos idealų nesivaiko.

Jūratė perskaito, bent man, menko protelio meškiukui, rodosi, nesuvokiamą kiekį knygų. Tačiau ji neskelbia perskaitytų knygų sąrašų, neskaičiuoja perskaitytų knygų puslapiams, priešingai – giria lėtą ir atidų skaitymą, paskendimą skaitymo pelkėje, o ne šokinėjimą per balas guminiams skaitymo batais. Jos tekstuose be reikalo nežongliruojama tarptautinių žodžių magija, neva sustiprinančia kalbančiojo įtaigumą, nebūdingas jai ir noras pasirodyti protingesnei už visus aplink. Kalbėdamas su Čerškute niekad nepasijausi, kad tau bandomas padaryti įspūdis, nesulauksi klausimo: „Tu ką, neskaitei?“ Jei neskaitei, tai tuoj pat papasakos; jeigu ketini skaityti – papasakos apeidama esmines siužeto detales, kad nesugadintų malonumo. Suintriguoja, o tada kas belieka – eini ir perki. Nežinau, koks tiksliai Čerškutės indėlis į Lietuvos BVP, bet, manau, bent leidybos sektorius galėtų jai mokėti nuolatinį dividendą už rinkos pakurstymą.

Galiausiai – ji tiesiog Čerškutė, su kuria taip smagu, cituojant pačią laureatę, – *pletkinti*. Tikiuosi, kad Jūratė nesupyks, bet kaip ją šiek tiek pažįstantis žmogus išdrįsiu pasakyti – manau, kad Čerškutė yra ir jautrus žmogus. Nepaisant visų gražių žodžių jos adresu, nepaisant pasiekimų ir darbų, manau, kad Jūratė kartais vis dar savimi suabejoja. Todėl labai džiaugiuosi, kad šiandien jai teikiama Vytauto Kubiliaus premija – prestižinis ir svarbus kolegų profesionalų įvertinimas, o ne pergalė kokiame nors populiarumo konkurse. Ne už į puodynę sukapsėjusius taškus, o už nuveiktus darbus – už inovatyvią monografiją apie Ričardo Gavelio prozą, aktyvią literatūros kritikės ir apžvalgininkės veiklą, platų akiratį, gyvybingą rašymo stilių. Nors, tiesą pasakius, man kitas Jūratės pasiekimas dar įspūdingesnis – būti paminėtai repo kūrinyje (linkėjimai Kastyčiui Sarnickui–Kastetui).

Sveikinu, miela Jūrate ir dar mielesne Čerškute. Knygos parašytos, premijos laimėtos, todėl dabar jau būtų galima atsikvėpti ir grįžti prie svarbiausių dalykų. Lauksiu tavo teksto *Naujajam Židiniui* iki lapkričio 27 dienos. Prašau nevėluoti.